

Grevy, Carlo (2001): Metaforene: dagligsprogets og litteraturens stedbørn - tanker på tærsklen til en ny forståelse af metaforene. *Vid-Nyt, Tidsskrift for Voksenundervisningssektionen i Dansk Lærereforening* 15, side 23-30.

Metaforene: dagligsprogets og litteraturens stedbørn

- tanker på tærsklen til en ny forståelse af metaforene

af Carlo Grevy, Handelshøjskolen i Århus

1. Metaforisk virvar

At metaforer kun findes i litteraturen og poesien er opfattelser, som forlængst er passé. Men selv om litteratur og sprogfolk er kommet til den erkendelse, at metaforer også er meget udbredte i fx dagligsproget, er det syn, man har på metaforer, ofte uhensigtsmæssigt. Metaforene er blevet en slags stedbørn i både litteraturen og i dagligsproget, for man kan her ikke rigtigt få dem til at passe ind. Det forholder sig faktisk sådan, at metaforene primært hører til i fagsprogene. Jeg mener således, at man hidtil er gået galt i byen, når man har søgt at forstå hvad metaforer er: man har kigget efter dem alle mulige andre steder end der, hvor de primært er. Der hersker derfor i dag kaos på metaforområdet. Jeg vil gerne bidrage med et nyt syn på metaforer for derigennem bedre at kunne forstå metaforer generelt, om det så er metaforene i poesien, litteraturen, dagligdagen eller i fagsproget.

Jeg vil her argumentere for at metaforenes primære funktion er sprogliggørelsen af faglige områder. Trods den udbredte opfattelse, at metaforer skal undgås i fagtekster, forholder det sig faktisk sådan, at det er her, de har deres udspring. Metaforer findes først og fremmest i fagtekster, og deres funktion består her i sprogliggørelsen af det fagligt særegne på baggrund af sproget i vores commonsensedagligdag. Når metaforer forefindes i dagligsproget og i litteraturen er det kun som særtilfælde: en opfattelse af at metaforene således primært findes i et af disse områder er derfor blokerende for forståelsen af, hvad metaforer virkelig er og for hvad deres funktion er.

I en danskfaglig sammenhæng, dvs. i en sammenhæng, hvor man skal formidle viden om sprog og litteratur, er disse overvejelser nok så væsentlige. For nok er litteraturen primær i danskundervisningen, men de nok mest komplicerede sproglige størrelser, man støder på her, er de metaforiske. Så meget desto mere er det vigtigt at kunne formidle hvorledes sproglige strukturer i vores dagligsprog hænger sammen med metaforiske strukturer i litteraturens sprog for ikke ubevidst at komme til at formidle det forkerte indtryk, at der er tale om helt adskilte verdener. Litteraturens sprog tager udgangspunkt i hverdagens sprog – og det er nok ikke et synspunkt, der falder ved siden af elevernes egen opfattelse af forholdet: at det er hverdagens sprog der er primært og litteraturens, der er sekundært. Så udover de pointer, der kan være i at betragte metaforene, som de virkelig er, vil jeg her berøre nogle mere pædagogiske aspekter vedr. metaforer i dagligsprog og litteratur.

2. Baggrund og historie

Selv om emnet har været diskuteret siden Aristoteles første gang benyttede begrebet, har interessen ikke været så stor som i de sidste årtier. En lang række forskningsområder har kastet sig over emnet: filosoffer, pædagoger, psykologer, og måske især: litterater og sprogforskere. Står man uden for denne drøftelse virker det måske underligt at et så væsentligt begreb, som man kan definere på en linie eller to, skulle kunne give så megen anledning til overvejelse, filosofering og til fortolkning. I en rationel drøftelse burde det være muligt, skulle man tro, over en overskuelig tid at få klarlagt de væsentligste problemstillinger for derefter at nå til et rimeligt koncist begreb, der ville kunne anvendes inden for de nævnte forskningsområder. Det forholder sig imidlertid modsat: der hersker i dag ingen entydig afklaring af, hvad metaforer er.

Uhensigtsmæssige opfattelser af metaforers funktion har ført til, at vi i dag er i en situation, hvor vi står særdeles uafklarede og forvirrede med hensyn til, hvad metaforer er og hvordan de anvendes. Der er ingen tvivl om at metaforbegrebet er blevet et kernebegreb i humanvidenskaberne. De er blevet et center, hvorom der krystalliserer sig en række svar og spørgsmål af fundamental og erkendelsesmæssig interesse så som, hvordan vi tænker og forstår, hvordan verden er indrettet, hvad der er sandt og falsk osv. Men desværre munder de mange drøftelser, de mange artikler, bøger og afhandlinger ofte ud i selvmodsigende svar og stiller ofte læseren mere forvirret end han var før læsningen. Vi står således i dag med en række forskellige metoder og teorier til at forstå hvad metaforer er – men disse metoder er indbyrdes i konflikt og bygger på uhensigtsmæssige antagelser om, hvad metaforer er og hvordan de anvendes. Jeg vil give et lille overblik over nogle vigtige teorier om metaforer samt påvise nogle af de problemer, de har. Derefter vil jeg give et bud på, hvordan vi bedre kan forstå og dermed arbejde med metaforerne.

3. Undervisning og forskning

Ordet metafor kommer fra græsk og betyder *at overføre*: man overfører noget fra et område til et andet. Men idet man drøfter hvad dette *at føre over* betyder og hvad dette *noget* er – og også *hvorfor* det er nødvendigt at overføre noget – opstår problemerne. I den ellers udmærkede *Skrivehåndbogen* af Heltberg og Kock fra 1997, der er en lærebog i skriftlig fremstilling for gymnasiet, skriver forfatterne således:

En metafor betyder et udtryk med *overført betydning*. Det vil sige at udtrykket ikke skal opfattes i *bogstavelig* betydning, men i virkeligheden betyder noget andet som det i en eller anden forstand ligner (s. 228).

En definition, der ikke siger noget nyt, kalder man en tautologi, og det er netop, hvad forfatterne har lavet i den første del af deres definition her: de siger at ordet betyder overført og at dette ikke er bogstaveligt. Men heri er der intet nyt. Der er heller ikke noget nyt i, at det metaforiske udtryk *i virkeligheden* betyder noget andet, for dette *i*

virkeligheden er jo i bogstavelig forstand, og i bogstavelig forstand er jo netop ifølge forfatterne ikke metaforisk. I denne første del af definitionen aflæser jeg en vis nervøsitet fra forfatternes side for at sige noget som helst konkret – for de er her ret sikre på ikke at gøre noget galt ved at sige, at en metafor ikke er bogstavelig. Til trods for denne forsigtighed roder de sig ud på Herrens mark, idet de begynder at tale om, at der er noget i metaforen, der *ligner* noget andet. I den omfattende metaforforskning er dette forhold ofte blevet drøftet, men det viser sig ikke at kunne holde: for måske *ligner* Skagen en gren og kan derfor benævnes som Grenen, men hvori skulle fx ligheden bestå i abstrakte forhold i eksempler som *tid er penge* eller *computeren beslutter*. Man kan selvfølgelig godt sige at enhver ting ligner en anden ting på mindst et punkt, på et enkelt atom, men i så fald vil ethvert relevanskriterium være fjernet.

Forfatterne har dog også selv svært ved at se hvori denne lighed skulle bestå, hvilket fremgår af

Den der hører eller læser metaforen, må selv tænke over hvad ligheden er – og det kan være noget af det spændende ved metaforer (s. 228-229).

Ja, hvis man ikke kan forklare hvordan ligheder i metaforer fungerer, kan man som her nøjes med at synes, at de er spændende, men det løser ikke problemet.

Mit mål har her ikke været at kritisere de citerede forfattere i sig selv, for megen videnskabelig litteratur om metaforer indeholder de samme problemer. Min pointe er snarere at pege på, at forskningen vedr. metaforer i sproget er forvirret; dette medfører, at når et forfatterpar som her skal skrive noget om metaforer, har de ikke meget koncis videnskabelig litteratur at bygge på, og resultatet bliver som vist: en intetsigende og upræcis opfattelse af hvad metaforer er. Det, at de to lærerbogsforfattere har et definitionsproblem, er et symptom på, at den underliggende forskning er problematisk.

4. Empirisk konstruktivisme ved årtusindskiftet

Der har ellers været skred i metaforforskningen i dette århundrede. Der har været nybrud: nye revolutionerende måder at se metaforer på. Fx kritiserede litteraten Richards i 1930'erne den daværende opfattelse af metaforer for at være for restriktiv: metaforer var ikke noget, der kun fandtes i litteratur og poesi, nej: metaforer er langt fra exceptionelle i den almindelige sprogbrug. Opfattelsen af metaforer som et rent æstetisk udtryk, der primært har en ornamentfunktion, ændres til fordel for en opfattelse af metaforer, der ses som udtryk for vores måde at tænke og begrebsliggøre verden på. Med ændringen af metaforernes funktion fra ornamentik til forståelse følger også perspektivet på hvilke metaforer, der er interessante: ikke kun den litterære verdens såkaldte levende metaforer er interessante, men såvel døde som levende metaforer i den almindelige sprogbrug er det. Sprogforskeren George Lakoff og filosofen Mark Johnson har især stået i spidsen for dette nye syn på metaforer siden starten af

1980'erne; de har sågar dannet skole: den såkaldte kognitive semantik eller kognitive lingvistik arbejder med, hvordan den mener sprog og tænkning hænger sammen.

Den tilgang man havde til metaforerne før Richards var primært litterær og byggede på enkeltstående og ifølge forskerne særligt gode metaforer. Herhjemme kendes Ulla Albeck med sin *Dansk stilistik* for denne tradition. Ytringer som *Peter er en ræv* og *George er en løve* blev grundlaget for de overvejelser, man havde om metaforer. I drøftelserne af disse enkelttilfælde blev man ret hurtigt klar over de problemer, man kunne have med konteksten: hvilke situationer blev disse enkelttytringer anvendt i? Ville de i sig selv være metaforiske i enhver tænkelig situation? Med Lakoff og Johnsons betragtninger blev konteksten fastlagt til at være dagligdagen. De ytringer som de undersøger, indtænkes i en dagligdags sammenhæng, således at ytringer som "du skød mine argumenter i sæk" og "jeg vandt diskussionen" her tages som udtryk for, at vi i vores dagligdag oplever diskussioner som krigshandlinger. Selv om deres forskning tages til indtægt for at have udspring i empiriske undersøgelser helt her op i 1990'erne, har de det ikke: det er meget vanskeligt at finde eksempler på de fleste af deres metaforer selv i meget store tekstmængder. Så til trods for den store accept Lakoff og Johnson nyder i såvel litterære som sproglige forskerkredse har jeg svært ved at se, at de har ret. Alt andet lige mener jeg, at diskussioner i langt højere grad er en dans end en krig.

Den kognitive semantik, her personificeret ved Lakoff og Johnson, har det problem, at den ikke er empirisk funderet. De har bl.a. ved at tale med deres studerende og ved at slå op i ordbøger fundet en række metaforer. Men at metaforerne findes i ordbøger eller kan konstrueres - og altså er grammatisk, semantisk og syntaktisk lovlige og mulige - betyder ikke, at de rent faktisk anvendes. Det kan eftervises, at mange af deres eksempler er meget svære, ja sågar umulige at finde selv i meget store tekster. Ved ikke at afgrænse den sammenhæng, som metaforerne anvendes i, får de tingene rodet sammen. For at finde ud af hvilke metaforer vi virkelig lever med, må vi undersøge hvilke metaforer, der anvendes i forskellige områder: hvilke metaforer anvender pædagoger, psykologer, fysikere, biologer, jurister, politikere, computerspecialister etc.? Eller man kan undersøge metaforer inden for det litterære områder: hvilke metaforer anvender romantikken, naturalismen, realismen, modernismen, postmodernismen etc.? Det er en opgave ikke alene sprogforskere og litterater kan tage på sig - det er en opgave, man som underviser kan stille sine elever i forhold til forskellige tekster for om muligt ikke kun at finde det profane i det litterære men også det poetiske i det saglige.

Ser vi på forskningen i metaforer - og begrænser vores betragtninger til, hvad der er sket i dette århundrede - er der følgende synsvinkler på metaforer:

Fra 1900: Undersøgelser af metaforer i litteratur og poesi (isolationisme)
fra 1930: Undersøgelse af metaforer ud fra enkeltmetaforer (idealisme)
fra 1980: Undersøgelse af metaforer ud fra fragmenterede tekstgrundlag fx ord-
bøger, samtaler med studenter, opfundne eksempler m.v. (tekstpoesi)
fra 1999: Undersøgelse af metaforer ud fra konkrete tekstgrundlag (*empirisk
konstruktivisme*)

Synet på metaforerne under den synsvinkel, som jeg her betegner *empiriske konstruktivisme* (fordi jeg her konstruerer teorien ud fra eftervisbare metaforer og ikke selvopfundne) har nogle konsekvenser for synet på metaforer, litteratur/poesi og faglighed/viden. Litteraturen og poesien har ikke længere eneret på at være poetisk. Det er ikke længere en speciel kreativ evne at være poetisk: for det er alle! Hvis det er kreativt at kunne anvende metaforer er både poeter, mennesker i dagligdagen og fagfolk kreative. Det nye er måske ikke, at poesien og litteraturen er kreative – det nye er, at den ikke har eneret på at have det.

5. Konkretisering

Jeg vil konkretisere hvorledes fx computerfagsprog er pakket med metaforiske udtryk. Jeg har foretaget en undersøgelse af 10 numre af computerbladet PC Magazine Danmark og her fundet ca. 6000 metaforer. Dette eksempel er taget fra en reklame, men overalt i computertidsskrifternes spalter vil man kunne finde tilsvarende sprogliggørelser:

Alle VISIO's 5-modeller leveres med 32-ventilers motorer, kører på Windows 95 og Windows NT samt lever op til de strengeste krav med hensyn til komfort og køreglæde (PC Magazine Danmark 1997, nr. 9, s. 34)

Der tales her om et programprodukt VISIO. Programmer findes i forskellige *versioner*, men her tales der om *5-modeller*, hvor der hentydes til forskellige bilmærker med sådanne 5-modeller (fx BMW 5-model). I denne ytring findes hele 7 metaforer, altså en hel række tæt pakkede og sammenhængende, eller som jeg vil kalde dem: *integrerede metaforer*, som identificeres ved udtrykkene: *5-modeller*, *32-ventiler*, *motorer*, *kører*, *komfort*, *køreglæde*. Programmet er en bil (en 5-model), med en motor, der har 32 ventiler (altså et kraftigt og hurtigt prestigefyldt program – i bogstavelig forstand har den 32-bit-databehandling); programmet kører (bevæger sig fremad) og man har under denne kørsel som på en motorvej i en fornem bil komfort og køreglæde. Andre metaforer er *på Windows 95* og *lever op til*. Man taler ofte om styresystemet Windows 95 som en *brugerflade* eller en platform – heraf dette *på*; en anden grund til dette *på* er, at der om programmer ofte siges, at de lægges oven på styresystemet som en applikation. *Lever op til* er hvad Lakoff og Johnson vil kalde en orienteringsmetafor: op er godt/ned er skidt. Programmet orienteres på en vertikal skala via dette *op* altså positivt.

Alle metaforer vil kunne tilordnes forskellige sproglige områder eller *scenarier*. I dette eksempel er motorvejsmetaforen tydelig: hele 5 udtryk kendes fra den bogstavelige motorvej. I vores dagligsprog ved vi hvordan udtryk som køre, ventiler, motor og køreglæde anvendes: vi har en praktisk viden fra vores hverdag, som vi *har* sprogliggjort. Denne evne til at sprogliggøre vores hverdag anvender vi på det nye teknologiske område, hvorom vi faktisk intet konkret ved: for hvad er et program eller en *applikation*? – er programmet noget konkret? er det *på* disketten? – og hvor er det, hvis vi sletter eller kopierer eller sender det? hvad betyder det, at programmet fungerer *på* computeren, at det *kører* på computeren? Alle disse spørgsmål har vi ikke en chance for at forklare direkte. Men vi kan sprogliggøre det vha. det sprog, vi kender fra dagligdagen. Dagligsproget, commonsencesproget, udvides til de fagområder, vi ikke kan forstå direkte.

Lad mig give et par eksempler mere på hvorledes dagligsproget således udvides. Jeg citerer her kun de væsentlige udtryk der anvendes metaforisk. Her først en række udbredte dagligdags udtryk fra kontoret, som anvendes på den virtuelle verden computeren: *stempler*, *penne*, *faneblade*, *bogmærker*, *skuffer*, *papirkurve*, *postkontor*, *postkasser*, *skriveborde*, *postproblemer*, *indbakker*, *brevkasser*, og udtrykket *at være ude af huset*. Andre udtryk fra hjemmet: *vinduer*, *winduerne* (sic!), *nøgler*, *symaskiner*, *trådene*, *hjemmesidestrikkere*, *tapet*, og udtryk som *vrangen på tekstbehandlerne*, *Internet er et kludetæppe*, *Web'et væves*, *skærmen er beskidt*. Et tredje scenario er elementer fra vores by: *hoteller*, *biblioteker*, *slot*, *bus*, *sirene*.

Elementer og erfaringer fra vores hverdag er således eneste kilde til de forskellige metaforiske ytringer, der overhovedet findes i computerfagsproget! Bemærkelsesværdigt er det måske, at en række dyr anvendes til trods for at vi i dag ikke oplever mange af disse i vores hverdag. Hunde og katte er højt repræsenteret, men også husdyr og mere eksotiske dyr optræder: *køer*, *får*, *heste*, *høns*, *tigre*, *løver*, *ulve*, *bjørne*,

fisk, ugler, svaler, ænder, ørne, mus, kaniner, skildpadder, elefanter harer og aber. Årsagen er naturligvis, at ordene ikke behøver at være i vores hverdag for at være i vores commonsensesprog. Når vi vokser op og lærer sproget at kende, træder vi ind i et sprogfællesskab, hvor forskellige udtryk fint kan overleve, selv om vi ikke længere har et erfaringsmæssigt tæt forhold til dem; at udtrykkene således indlejres i sproget betyder her blot, at der ikke længere sker en væsentlig udvikling i deres betydning og dermed deres brug.

Jeg har her villet demonstrere to ting: for det første er fagsprog tæt pakket med metaforer. Disse metaforer er integrerede, det vil sige, at de hænger sammen i forhold til den dagligdags brug vi gør af udtrykkene. Kun fordi vi fx kan forstå at anvende *motoren kører i computeren*, kan vi forstå hvad der menes med *køreglæde* og *komfort*. Det fører kun ud i vildnisset at søge at forklare, hvorfor man kan tale om den informationsteknologiske *motorvej*, hvis man ikke taler om de andre udtryk, der hører til dette scenario. Derfor er forskningen i enkeltmetaforer som fx *Peter er en ræv* også udsigtsløs. For det andet har *alle* de udtryk, der indgår i metaforerne altid rod i vores commonsensebrug af dem. Det kan eftervises, at hele computerfagsproget som et kludetæppe er dækket af scenarier fra vores hverdag. Jeg har her demonstreret, at elementer fra kontoret, hjemmet, byen og dyreverdenen lægges ned over computerfagområdet; men også mere abstrakte elementers anvendelse finder sted. Disse ord og udtryk anvendes *ikke* fordi vi tænker os at computeren er et kontor, et hjem eller en by. Vi tænker heller ikke – hvilket ville være Lakoff og Johnsons påstand – at computeren virkelig er dyrisk, katteagtig, løveagtig osv. i det omfang vi anvender dyremetaforikken, da slet ikke, når der er tale om dyr, vi ikke længere har et erfaringsmæssigt forhold til! Derimod anvendes metaforerne i den konkrete sprogliggørelse, og vi forrådes til at tro, at vi forstår computere, når vi kan sprogliggøre os om dem. Metaforerne udsætter dog i højere grad forståelsen end den klargør.

6. Dagligsproget som udgangspunkt for fagsprog og litteratur

Et udgangspunkt for en definition af metaforer og hvad de overfører må indeholde noget om dagligsproget og fagsprog. Man fører i metaforerne ord eller udtryk fra dagligsproget over på et fagsprogligt område. Man låner af sine sprogbrugserfaringer fra hverdags sproget, sine erfaringer om hvordan ord og udtryk anvendes i velkendte scenarier, med det formål at kunne beskrive et nyt område på en sammenhængende måde.

Det er vigtigt her at pointere, at den måde, metaforerne overføres på, er som integrerede metaforer: det er et helt system af bogstavelige sammenhænge, der anvendes på det nye område. Derfor er det vanskeligt at tale om en enkeltstående metafor.

Den måde som metaforerne fremstår på via en undersøgelse af et stort empirisk materiale er særdeles detaljeret og nuanceret. Der er ikke kun tale om fx en halv eller hel snes udtryk, der er med til at danne et scenario. Der kan være hundreder af forskellige udtryk fra dagligdagen, der anvendes og bruges på den detaljerede og nuan-

cerede måde, som de netop kendes på fra deres brug i dagligdagen. Denne detaljerethed hænger ikke sammen på den måde, som det, der beskrives, hænger sammen på. Eller mere korrekt: det hænger ikke sammen med den måde som vi kan gisne om det, vi vil sprogliggøre, virkelig hænger sammen på – for det kan vi ikke vide.

En undersøgelse af metaforerne i et fagsprog vil altid indebære en undersøgelse af dagligsproget. De ord og udtryk, som indgår i en hvilken som helst metafor i en fagtekst vil altid have sit udspring i dagligsproget. Derfor er anvendelsen af metaforer i dagligsproget et særtilfælde, for i vores hverdag har vi ikke i samme grad brug for at udvide dagligsproget for at sprogliggøre os. Her fungerer sproget i overvejende grad umiddelbart. I områder, der grænser op til hverdagen, er der praktiske erhverv, der i nogen grad benytter sig af metaforer og dermed låner ord og udtryk fra hverdagen. Men i det moderne højteknologiske samfund med ny viden og erfaring inden for en række stærkt specialiserede områder, er der i høj grad brug for en sammenhængsskabende funktion. Metaforerne udfylder dette behov: inden for teknologiske og andre højt specialiserede erfaringsområder, som vi hverken individuelt eller som sprogsamfund kan sprogliggøre erfaringerne af direkte, anvender vi metaforerne indirekte.

Ses litteraturen og poesien tilsvarende som en udvidelse af dagligsproget, kan den ses på samme måde som fagsprogene. Her har vi med et særligt fagsprog at gøre, der er karakteriseret ved sin bevidste og tilstræbte middelbarhed. Her må det som ved andre fagsprog være af afgørende betydning – både i erkendelsesmæssig og i pædagogiske sammenhænge – at klargøre forbindelsen til det centrale og grundlæggende commonsensesprog. Det kan her se ud, som om jeg foreslår en profanering af litteraturen. Men vi kan også betragte sigtet omvendt: det dagligsprog, som al praktisk erfaring og viden bygger på, er det, der hidtil har været udsat for profanering. Med påvisningen af poesien i dagligsproget og af sammenhængen mellem dagligsprog og hhv. fagsprog og litteratur/poesi er dagligsproget netop med rette blevet trukket frem i søgelyset.

I og med at vi kun forstår noget *via* dagligsproget får vi ved at iagttage *forbindelsen* mellem poesien og dagligsproget og mellem fagsproget og dagligsproget sagt noget, der er mere rigtigt end ved at isolere de tre størrelser fra hinanden.

En mere afklaret og mindre kaotisk forståelse af metaforerne, end den som blev skitseret i starten af denne artikel, nås ikke med mindre, man ser på, hvordan metaforer faktisk anvendes. Man bliver nødt til at undersøge de forskellige områder, som metaforer faktisk forekommer i. Vi får på denne måde netop forbindelse med, hvad der virkelig sker metaforisk. Vi bliver nødt til at stikke næverne derned, hvor metaforernes rødder er. Det er selvfølgelig mere besværligt end selv at finde på nogle gode metaforer, men til gengæld giver det jordforbindelse.